

УДК 37.013.42.376-056.36

ORCID 0000-0002-5302-4589

Бондаренко Галина Василівна

Bondarenko Halyna

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Ph. D. in Education, Associate Professor, Associate Professor of Social Pedagogy and Social Work Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

bondarenkohv@gmail.com

ВИХОВАННЯ І ПЕРЕВИХОВАННЯ ПЕДАГОГІЧНО ЗАНЕДБАНИХ ДІТЕЙ

EDUCATION AND RE-EDUCATION OF PEDAGOGICALLY DISABLED CHILDREN

Анотація: У статті представлено публікацію Кирилової Г., виховательки Львівського дитбудинку № 9, «Виховання і перевиховання педагогічно занедбаних дітей», в якій дана характеристика організації роботи у 60-х роках ХХ ст. щодо виховання та перевиховання педагогічно занедбаних дітей – вихованців дитячого будинку. Особлива увага зосереджена на описі досвіду роботи з важковиховуваними, який базується на основних положеннях педагогічної системи А. С. Макаренка. У поданому матеріалі збережено правопис усіх лексичних, фразеологічних і характерних морфологічних особливостей.

Ключові слова: виховання, перевиховання, педагогічно занедбані діти, важковиховувані підлітки, вихованці, колектив, дитячий будинок.

Abstract: The article presents the publication of Kirillova, tutor of Lviv orphanage No. 9, «Education and re-education of pedagogically neglected children». The publication describes the organization of work in the 1960s. on the education and re-education of pedagogically neglected orphaned children. Particular attention is focused on the description of experience with the disabled, which is based on the main provisions of the educational system of Makarenko. The material contains the spelling of all lexical, phraseological and characteristic morphological features.

Keywords: education, re-education, pedagogically neglected children, weightless, teenagers, pupils, collective, orphanage.

Вступна стаття

В умовах сучасності важливого значення набуває проблема виховання молодого покоління. Соціально-економічна криза, що охопила країну, перетворення ціннісних орієнтацій населення породили сплеск бездоглядності дітей. Основними причинами бездоглядності є відсутність правильного виховання в сім'ї, яке, в свою чергу, породжує педагогічну занедбаність дітей.

У педагогіці є різні підходи до означення дітей, у вихованні яких є прогалини або воно взагалі відсутнє. Це – «важковиховувані», «педагогічно занедбані», «педагогічно запущені», «важкі» діти. Однак це не міняє сутності явища та форм і методів роботи з такими дітьми.

Проблеми виховання педагогічно занедбаних дітей, їх моральних і психічних особливостей завжди привертала увагу вітчизняних дослідників (Бочелюк В., Гайдай І., Гурлева Т., Куб'як Н., Манчуленко Л., Фіцула М. та ін.) [1; 2; 3; 5; 6; 7].

Однак, завжди залишаються актуальними питання виховання норм поведінки педагогічно занедбаних дітей, використання форм і методів роботи з ними.

Нижче подаємо статтю Г. Кирилової, виховательки Львівського дитбудинку № 9, «Виховання і перевиховання педагогічно занедбаних дітей» за тогочасним правописом із збереженням усіх лексичних, фразеологічних і характерних морфологічних особливостей [4, с. 81-97]. Віднайдена публікація, на нашу думку, приверне увагу дослідників в галузях, педагогіки, історії педагогіки та соціальної роботи та усіх тих, кого хвилюють проблеми виховання дітей та підлітків.

Галина Бондаренко

Виховання і перевиховання педагогічно занедбаних дітей

«З тих чи інших причин педагогічно занедбані діти, власне кажучи, вимагають не виховання, а продуманого й наполегливого перевиховання, що реалізувати значно важче. Не слід забувати, що занедбана дитина – це така особистість, яка вже набула певного досвіду, найчастіше негативного. Це і є тією перешкодою, яка ускладнює роботу педагога. Готові рецепти виховання, що їх часто намагаються застосувати деякі батьки й вихователі до таких дітей, найчастіше бувають непридатними і стають основною причиною неуспіху та розчарування.

Як відомо, А. С Макаренкові доводилось працювати переважно з занедбанними дітьми. Досвід видатного радянського педагога-новатора заслуговує глибокого вивчення і творчого застосування.

Звичайно, механічно переносити чужий досвід у свою працю – річ неприпустима, тим більше в педагогічній роботі, але вчитись у кращих педагогів – А. С. Макаренка, Н. К. Крупської та інших – обов'язково треба.

Методика комуністичного виховання А. С. Макаренка виникла на основі практики її засновника і вже багато років творчо застосовуються в школах, в школах-інтернатах, дитячих будинках.

У боротьбі за здійснення завдань комуністичного виховання в світлі рішень XXII з'їзду КПРС ми кожного разу звертаємось до педагогічної спадщини А. С. Макаренка, і вона подає нам велику допомогу в щоденній практичній роботі. Саме в ній ми знаходимо безпосередню чи посередню відповідь на найважливіші питання комуністичного виховання педагогічно занедбаних дітей. Педагогічний досвід А. С. Макаренка ґрунтується на марксистсько-ленінському світогляді і є його творчим втіленням у практиці комуністичного виховання. Всіх, хто хоч трохи обізнаний із стилем праці видатного радянського педагога-новатора, захоплює його оптимізм і віра в те, що кожна людина має якесь обдарування, на який би щабель суспільного життя не кинула її доля.

Серед педагогів-гуманістів, яких знало людство, А. С. Макаренко є справжнім і найбільшим гуманістом, тому що його гуманізм випливає з ідей комунізму – найбільш справедливого суспільного ладу, який ставить перед собою завдання зробити щасливим життя кожної працюючої людини.

Буржуазні психологи й педагоги доводили, що корені дитячої злочинності мають спадковий характер. У світлі цих «теорій» будь-яка безпритульна або педагогічно занедбана дитина, що внаслідок певних обставин тимчасово випала з нормальною колії життя, вважалася зовсім безнадійною і не виправною. Такі хибні ідеї деякий час некритично поширювались і в нас, але ЦК КПРС своїм рішенням від 4 липня 1936 року наніс їм нищівний удар.

А. С. Макаренко був ворогом недоліків у вихованні, вів з ними уперту боротьбу. Працюючи в колонії, він прийшов до висновку, що не виправних правопорушників немає, бо це – діти, які потрапили в тяжке

становище. А. С. Макаренко своїм досвідом довів, що коли забезпечити таким занедбаним дітям нормальні умови життя і відповідне виховання, вони стануть іншими.

Завдяки піклуванню партії та уряду в нашій країні створені сприятливі передумови для того, щоб виховувати нашу молодь фізично здоровою і морально загартованою. Але, на жаль, у нас ще подекуди виникають причини, які приводять до того, що окремі діти ростуть педагогічно занедбанними і в своїй поведінці відхиляються від норм радянської моралі. Це, очевидно, наш брак. Хоч у виховній роботі, як говорив у свій час А. С. Макаренко, брак – неприпустима річ, проте у нашому житті інколи ще доводиться зустрічатись з такими дітьми, які вимагають спеціальної педагогічної опіки.

Що є причиною того, що окремі діти в своєму моральному і психічному розвитку відхиляються від норми?

До основних причин, що породжують педагогічну занедбаність окремих дітей, можна, на нашу думку, зарахувати:

1. Відсутність у деяких батьків педагогічного досвіду і невміння правильно виховувати дітей. Окремі батьки «хворіють» на розчулену любов до своєї дитини, що далеко перевищує корисну норму. Вони своєчасно не ставлять вимог, і діти ростуть, розвиваються в такій атмосфері, в якій їм все дозволено.

2. Захоплення окремих батьків або матерів своїм особистим життям, що, звичайно, кінчається руйнуванням сім'ї, і від цього в першу чергу страждають діти.

3. Алкоголізм одного або й обох батьків.

4. Звичайний недогляд батьків, внаслідок чого діти потрапляють під чужий, нездоровий, а іноді ворожий вплив.

5. Недбала опіка людей, які усиновили чужу дитину-сироту і ін.

Таким чином, усі причини бездоглядності й занедбання дітей за своєю природою не соціальні, а переважно психологічного й побутового походження. Їх відносно легко можна усунути, якщо громадськість своєчасно звертатиме увагу на поведінку подібних батьків чи опікунів.

З метою рішучої боротьби з проявами занедбаності у вихованні дітей ХХ з'їзд КПРС на пропозицію тов. М. С. Хрущова прийняв рішення організувати школи-інтернати.

Однак ще не всі діти охоплені школами-інтернатами. Значна частина їх виховуються в дитячих будинках. Це переважно діти-сироти, які не знають своїх батьків і вимагають опіки з раннього дитинства. На жаль, серед них зустрічаються також педагогічно занедбані діти, які мають батьків. Основна причина їх занедбаності – це низький рівень навчально-виховної роботи вихователів і вчителів тих шкіл, в яких вони вчилися або вчаться. Таким чином, ще однією причиною педагогічної занедбаності деякої категорії наших дітей є несумлінне ставлення вихователів і вчителів окремих шкіл і дитбудинків до своїх обов'язків.

Ось кілька прикладів.

Учителька однієї львівської школи Т. А., незважаючи на великий стаж педагогічної роботи, не зуміла знайти контакту з учнями з дитбудинку. Цьому перешкодила її упередженість до наших дітей, небажання відійти від трафаретних способів роботи. Вона, як це не дивно, вважала їх невинними і на цьому ґрунті так ускладнила відносини з ними, що це, справді, заважало роботі всього класу. У школі появилася цілий занедбаний клас. Щоб полегшити собі працю, вчителька щодня виганяла з уроків 3-4 учнів, причому майже завжди одних і тих самих. Педагога не турбувало, чим діти займаються поза класом. Блукаючи без контролю, ці учні або курили, або, залишаючи зовсім школу, їздили трамваєм, вешталися по магазинах. Так у них поступово вкоренились погані звички.

А може, ці діти були вкрай занедбаніми? Ні. Правда, перед тим, як потрапити в наш дитячий будинок, вони вже трохи «попробували» життя, побували не в одній школі і дитбудинку, тому вимагали від учительки дещо більшої уваги й опіки.

Гнів, обурення, злість, недовір'я, лайка, навіть покарання, включаючи й недопустимі його форми, – це ті засоби впливу, які, як правило, сипляться на голови занедбаних дітей з боку батьків, опікунів, а часом і вихователів і вже не роблять на них жодного враження. Все це діти сприймають як немовби обов'язковий елемент того середовища, в яке вони потрапили. Таке життя, така логіка його перебігу виключає в них своєрідне «пристосування».

А. С. Макаренко вважав, що збільшувати вимоги до людини слід на основі більшого вияву віри й поваги до неї. В цьому проявлявся справжній гуманізм видатного педагога й секрет його значних досягнень. Відомі успіхи А. С. Макаренка дають нам творчу насагу, вселяють віру в свої сили, вносять ідейність і цілеспрямованість у нашу роботу.

Про досвід видатного радянського педагога слід пам'ятати і працівникам шкіл, щоб в усіх випадках правильно організувати навчально-виховний процес.

У згаданих вище занедбаних дітей були й хороші риси, на які вчителька своєчасно не звернула уваги. Женя, наприклад, був дуже жвавий, енергійний, тільки неохайний, неуважний і брудно писав. Проте він був добрим і чуйним хлопцем, часто віддавав товаришам усе, що приносила йому мама. Володя, навпаки, був повільним, під час диктанту відставав від товаришів і робив досить багато помилок. Він був безвільним добряком і легко попадав під вплив товаришів.

І ось, замість того, щоб терпеливо поговорити з дітьми, розібрати й пояснити їх помилки, учителька при всіх учнях класу рвала зі злістю зошити, називала вихованців ледарями, хуліганамі і виганяла їх з уроку.

Внаслідок такого ставлення педагога діти, які й раніше не мали належної опіки, перетворилася у зовсім занедбаних, і їх з великими труднощами доводиться тепер перерахувати. Зрозуміло, що це вимагає копіткої та напруженої праці на протязі не одного року і, що важливо, не завжди кінчається повним успіхом.

Щоб правильно виховувати дитину, необхідно знати її у всіх відношеннях, – це правило К. Д. Ушинського мусить бути дороговказом у роботі кожного вихователя і вчителя.

Віті дванадцять років. Від нього вже встиг відмовитись не один дитбудинок. Попередні скупі дані говорять про тяжку долю цієї дитини: батька немає, тяжко хвора мати в лікарні, а старший брат – алкоголік.

Такі домашні умови звихнули душу дитини. На ласку Вітя не реагував. Ласкаве поводження він приймав як належне, але нікого не слухав. Вимоги і строгість йому не подобалися, і він ставав щораз більш нестерпним у своїй поведінці. На протязі короткого часу довелось відібрати у нього три ножі.

Одного разу Вітя, як завжди разом з усіма дітьми готував домашнє завдання і поставив кляксу. Будучи невитриманим, він скипів, кинув ручку і тут же порвав на клапті свій зошит. Чергова вихователька поклала на стіл новий зошит і тихо та спокійно сказала: «На, Вітя, рви». Це раптом охолодило його. Такої несподіваної ситуації в його житті ще не було, і він не знав, як реагувати а неї. Побачивши спокійне обличчя виховательки, здивування всіх присутніх дітей, він зразу ж знітився.

– Що ж, рви, – повторила ще раз вихователька.

– Ні, не буду.

Наведена пригода була тим «вибухом», який викликав злам у поведінці Віті, і після цього вже не було подібних випадків. Сприятливий ґрунт для цього підготувала попередня наполеглива виховна робота. Учень

став на твердий ґрунт моральної поведінки, в його очах поступово виріс авторитет вихователів як людей, що бажають йоту тільки добра.

Найголовніше в нашій роботі – це вміння увійти у внутрішній світ дитини, завоювати її довір'я. Досвід А. С. Макаренка вчить цьому, а його чудова методика є невичерпним джерелом педагогічної мудрості. «Метод вибуху» – це той новаторський педагогічний прийом, який у вмілих руках А. С. Макаренка перетворився в один з ефективних засобів позитивного впливу на дітей, особливо на занедбаних. Ось інший приклад.

Женя сидить над задачею і не може її розв'язати. Його зошит заплямлений, руки в чорнилі. Зауваживши це, вихователька, особливо не думаючи, кидає кусок мила й досить грубо пропонує піти помити руки. Спочатку на знак протесту Женя не йде. «Гляди, буде тобі», – застерігає вихователька. Затаївши злобу, Женя встає і йде до умивальника...

Цей і подібні приклади доводять, що брутальність у поведінці й непослух вихованців у багатьох випадках залежать від нас, дорослих. Ми часто забуваємо, як легко можна поранити молоду душу необдуманим словом, жестом, підозрою, недовір'ям, не кажучи вже про пряму образу. Цілком природно, що такі методи виховного впливу недопустимі ні в роботі зі звичайними, ні тим більше, в поведінці з педагогічно занедбанними дітьми. Це підтверджує також досвід кращих вчителів і вихователів, а також і наша праця в дитячому будинку.

Мене призначили вихователем у групу, яка складалася з 45 недавно прибулих хлопців-підлітків. Це були діти різного віку і національності, які не звикли жити в колективі. Особові справи говорили про те, що багато з них погано вчились у школі, курили, лаялись, деякі з них крали, тікали з інших дитбудинків. Словом, це була звичайна група педагогічно занедбаних дітей.

Перед нами виникло нелегке завдання – виховати цих дітей так, щоб кожний з них став, кажучи словами Макаренка, людиною-творцем, людиною-громадянином, здатною брати участь у корисній праці.

Неприємною була перша зустріч з вихованцями. Вони вели себе грубо й неорганізовано: одні сиділи, звисивши ноги, на столі, інші, розвалившись на стільцях, галасували, з насмішкою і цікавістю споглядали на свою виховательку. Перемагаючи внутрішнє хвилювання, я з удаваним спокоєм приглядалась до кожного з учнів, і це їх трохи вгамувало. Скориставшись такою ситуацією, я вирішила розповісти їм дещо про себе.

– Хлоп'ята! Життя в дитячому будинку мені знайоме. Я – ваш вихователь, але колись також виховувалась у дитячому будинку...

Таке повідомлення зацікавило присутніх, і дехто з них попросив розповісти далі. Це мене підбадьорило. Наведені факти з моєї біографії, без сумніву, не могли не викликати в головах вихованців відповідного зіставлення, порівняння, яке лягло основу нашого довіря і, пізніше, дружби. Свою бесіду ми продовжили ввечері. У моїй біографії, як і в біографії кожного з моїх слухачів, не було нічого надзвичайного. Але власне це й було для них імпонуючим.

Ось ще один, заключний фрагмент з нашої розповіді: – Діти, я теж провела своє дитинство в дитячому будинку. Він знаходився під Москвою. Відтоді минуло вже багато років, а як хочеться зараз відновити в пам'яті події тих далеких днів, мого тривожного дитинства. Мені було тоді десять років. Це були перші роки Радянської влади і громадянської війни. Країна переживала голод і розруху. Дитячий будинок містився в палаці, який революція відібрала у поміщика. Пригадую, лютувала холодна зима. Майже всі дорослі були на фронті. Усі роботи виконували ми самі. Рубали ліс, різали дрова і самі носили, бо привезти було нічим. А дрова були сирі, горіли погано й тепла давали мало. Часто доводилося мерзнути й голодувати. Терпіли ми, і терпіли всі. Проте не всі дочекали перемоги.

Незважаючи на великі труднощі, ми вчилися й допомагали молодшим товаришам.

Закінчилася громадянська війна. Життя стало кращим, і ви тепер живете щасливо. Наша Батьківщина не стоїть на місці: розвивається промисловість, сільське господарство, і наш добробут зростає з кожним роком. Хто, як не ми і ви, вихованці дитячих будинків, повинні посправжньому усвідомити, оцінити і серцем відчувати велич слова «мати-Батьківщина». Це вона забезпечує нас усім тим, що ми маємо з вами. Це вона, Батьківщина, повернула багатьом з вас втрачене дитинство і дала можливість вчитися, щоб разом з усім нашим народом ви могли, як підростете, будувати прекрасне наше майбутнє – комунізм.

Під час розмови з усіма вихованцями вдалось зауважити, що серед них є хороші, ще мало зіпсовані вулицею діти, і їх треба було зберегти, на них спиратись у роботі з усією групою і окремими вихованцями.

Перший тиждень ми приглядалися до дітей нашої групи, спостерігали за їх ставленням один до одного і до вихователів, до ладу життя в нашому дитбудинку, в школі. Потім, враховуючи попередні спостереження, ми зібрали дітей і в бесіді з ними підкреслили, як важливо жити нам у дружбі, організовано, причому основний наголос було зроблено на тому, що нам самим доведеться організовувати своє життя. Далі вихованці довідались про режим дня і про доцільність його виконання, про те, що в нашому житті, як і всюди – на заводі, в колгоспі, армії – потрібна дисципліна і організованість. Я сказала також, що мені потрібна їх допомога, бо самому вихователю дуже важко працювати. Ми обрали старосту – організатора групи. Розмова про помічників вихователя зробила певне враження. Старостою був обраний Хоже (про нього розповім нижче).

Діти люблять розповіді, читання. Ми стараємось у своїй роботі використати цей засіб: часто читаємо художню літературу або

розповідаємо про героїзм і подвиги радянських людей. Так, наприклад, ми прочитали книгу письменниці Шарової «Життя перемагає», в якій розповідається про радянських лікарів, що боролися проти чуми; повісті і оповідання Пантелєєва та ін. Прочитані книги кожного разу ми обговорювали. Ця робота не тільки допомогла організувати дозвілля дітей, але й зблизила нас.

Одного вечора ми провели таку бесіду з вихованцями:

– Діти! Ми прочитали вже чимало книг. Навряд чи знайдеться серед вас такий, хто не мріяв би звершити героїчний подвиг. Не думайте, що героїзм проявляється тільки на фронті чи взагалі у воєнні роки. Скільки героїчного тепер у повсякденному житті нашої країни! Не випадково у нас поряд із званням Героя Радянського Союзу існує звання Героя Соціалістичної Праці. Героями люди не народжуються, а стають. Щоб здійснити подвиг, потрібна не тільки мужність, але й сильна воля, дисциплінованість, витримка і, головне, любов до своєї Батьківщини. Усі ці якості людина набуває, і при бажанні героєм може стати кожний із вас.

Кожний подвиг починається з маленького. Якщо ви, наприклад, зумієте перебороти свої погані звички і примусите себе організовано працювати, то це вже буде підготовкою до подвигу. Ось і давайте залишимо погане, будемо жити по-новому і готуватись до подвигів, про які ми з вами читали.

В. І. Ленін учив, що маси можна організовувати навколо конкретної справи. Сама праця згуртовує людей, є невичерпним джерелом їх духовного і морального розвитку. А. С. Макаренко говорив, що праця виховує людину і створює колектив.

Виховання свідомого і відповідального ставлення до праці є основним завданням педагогів дитбудинку. У процесі продуктивності праці повніше розкриваються індивідуальні особливості вихованців, їх здібності, формуються та поліпшуються моральні, і фізичні якості,

зміцнюється колектив. Крім того, фізична праця розкриває широкі можливості для вивчення характерів дітей.

Організація наших вихованців на роботу супроводилась чималими труднощами. Було вранці вийдемо в поле, а працювати нікому. У наших вихованців не було ні бажання, ні навиків виконувати корисну роботу. Працювали тільки деякі і то несумлінно. Всі інші бігали по полю та грілися на сонці. Доручена ділянка була оброблена погано. Так, звичайно, продовжуватись не могло. Необхідно було вжити рішучих заходів, щоб хоч перші кроки в організації колективу не пропали даремно. Вирішили провести зустріч вихованців нашої групи з агрономом, який дав справедливую оцінку їхньої праці, зокрема сказав, що вони навіть не зуміли себе як слід організувати до роботи на відведеній їм ділянці. Агроном поставив перед вихованцями конкретні завдання, розкрив перед ними найближчі перспективи їх колективної праці, якщо вони щиро візьмуться за неї. Були створені виробничі бригади, і діти самі обрали собі бригадирів. За кожною бригадою на ціле літо закріплювалась певна ділянка. Для робочого інструменту обладнали кладовку.

Однак у нашій роботі все ще чогось бракувало, не було запалу, ентузіазму. Щоб збудити в дітях інтерес до наслідків праці, ми почали колективно підводити щоденні підсумки досягнутих успіхів. На основі цього у нас виникло змагання між групами. Правда, інколи траплялось, що робота була виконана погано, але тепер уже самі вихованці заставляли своїх товаришів виправляти недоліки. Так народжувалось свідоме ставлення до праці, зростала організованість і сила колективу, чим раз кращою ставала дисципліна. Передові бригади одержували заохочення – вони їздила до міста, ходили в кіно тощо.

Проте в групі залишилися ще діти, які не йшли в загальному темпі нашого поступу. Трьом вихованцям дитбудинку такий лад життя не подобався, і вони вирішили втекти, але незабаром самі ж і повернулись. Їх

вчинок обговорювався на загальних зборах. Втікачі обіцяли, що це більше не повториться. Дійсно, згодом і вони увійшли в колію нормальної поведінки.

Часто у важкі моменти, а їх було немало, ми радилися з дітьми групи, як нам краще і швидше розв'язати наші спільні питання. Це дуже допомагало в піднесенні свідомої трудової дисципліни та підвищувало увагу вихованців до якості виконуваної роботи. Діти успішно відремонтували житлове приміщення, вчасно впоралися з польовими роботами та ще й допомогли колгоспові. За це правління артїлі через районну газету винесло вихованцям подяку.

Разом із зміцненням колективу зростав і актив, ядро, як називав його А. С. Макаренко.

Ми вже згадували вище, що з перших днів наша група обрала старосту. Це був п'ятнадцятирічний хлопець, інгуш за національністю. Діти більше його боялись, ніж поважали. Він ніколи не розставався з ножем і пояснював це тим, що всі кавказці носять кинджали. У нього було багато поганих звичок, але проявлялись і хороші риси: Хоже був схильний до певного ладу в житті, мав організаторські здібності. Як староста, він умів не тільки керувати іншими, але й стримувати їх від поганих вчинків. А це мало чимале значення в період становлення колективу, коли ще не всі діти встигли проявити свої характери.

У першу чергу треба було знайти підхід до самого старости, перевиховати його і перетворити в свого помічника.

В перші дні Хоже взявся за роботу з запалом, а потім остиг, навіть почав сторонитися і вихователя, і товаришів. Необхідно було поговорити з ним і, по можливості, з'ясувати, що сталося. При зустрічі і розмові Хоже проявив розгубленість. На питання, що з ним трапилось і чому він тікає від товаришів, відмовчується, відмовляється працювати та став погано їсти. Хоже відповів: «Нічого не сталось. Бачите, я хворий і не можу працювати

в полі». Тут він розстебнув комір сорочки і показав шию: у нього був туберкульоз залоз. Далі сказав: «Я хочу втекти звідси, але чомусь не можу».

Потім Хоже поступово розповів про себе: його батька вбили, мати вмерла. Він потрапив у дитбудинок, тікав і познайомився з іншими хлоп'ятами. За їх прикладом почав красти. Незабаром потрапив у міліцію, знову втік. Так продовжувалося три роки. В кінці Хоже сказав: «Я люблю свій Кавказ. Навчусь водити машину і працюватиму шофером».

Я розповіла йому, що теж люблю Кавказ і до війни там працювала. Спільна тема зблизила нас. Після того Хоже вечорам сам підходить і ми разом розмовляли про Кавказ. Потім переходили до іншого питання: як здобути професію шофера. Бажання Хоже повернутись на Кавказ і стати шофером стало нашою спільною мрією. Ми дістали необхідний підручник, а наш шофер часто брав Хоже з собою і показував йому, як водити машину. Про втечу на Кавказ розмови припинились, і хлопець знову став брати активну участь у роботі групи як староста.

Та ось одного разу під час обіду в тарілку Хоже впала муха. Він раптом скипів, скинув свою тарілку на підлогу, розбивши при цьому ще дві інші, і нецензурно вилаявся. Старе давало себе взнаки. Знаючи його вдачу, я спокійно зауважила: «Хоже, так не слід говорити, і тарілку кидати також некультурно». Він промовчав, але цей випадок, знову віддалив нас.

Минув тиждень. Я збиралась до міста, і Хоже про це знав. Такі подорожі і вабили його як майбутнього шофера. Хлопець не витримав, підійшов і спитав: «Ви мене візьмете з собою?». Я подивилась на нього, подумала і сказала: «Хоже, ти, здається, дуже хочеш бути шофером. Я навіть попросила нашого шофера, щоб він навчив тебе управляти машиною. Але як ти справишся з нею, якщо навіть з тарілкою не вмієш поводитись? Крім того шофер має справу з людьми і не повинен лягтися».

Очевидно, Хоже і перед тим хотів поговорити: він розумів, що його поведінка в їдальні була брутальною. Опустивши голову, хлопець визнав, що вчинив погано. На цю тему ми більше не говорили й ніколи про це не згадували.

Цей випадок і коротка розмова знову зблизили нас. З того часу Хоже їздив у місто як староста групи й помічник, допомагав одержувати продукти, а далі почав самостійно виконувати невеликі доручення, в тому числі й справи, пов'язані з грошовими розрахунками. Він виправдав довір'я, і це допомагало піднести його авторитет серед товаришів. Колектив бачив у ньому не тільки старосту, але і заступника вихователя. Хоже курил тепер менше, став стриманим у своїй поведінці, і зовсім не було чути від нього лайки.

А. С. Макаренко говорив, що довір'я окрилює людину. Це дуже хороший метод, він оснований на глибокій вірі в те, що в кожній людині є щось хороше. Ми переконалися у справедливості слів нашого видатного педагога на прикладі з Хоже та іншими вихованцями.

Заздалегідь відзначимо, що через деякий час на загальних зборах вихованців дитбудинку секретар міському ВЛКСМ вручив Хоже путівку на курси шоферів. Цим було відзначено кращого старосту групи і його хорошу роботу в полі. Весь колектив радів за свого товариша.

Був у нас і вихованець Гера Марфін. Його батько, льотчик, загинув під час Великої Вітчизняної війни. Мати залишилась з трьома маленькими дітьми. Не маючи навиків до праці, вона вийшла з колії життя, біла дітей і залишала їх без догляду. Найбільше діставалось Гері. Хлопець став тікати з дому, кинув школу, навчився красти, просити милостиню, курити. Таким він і прийшов у дитячий будинок.

У системі виховання вирішальну роль відіграє сила колективу. Виховання в колективі, за допомогою колективу, для колективу посідає центральне місце в педагогічній спадщині А. С. Макаренка.

Гера потрапив у згуртований дитячий колектив. Худий і блідий, він спочатку був заляканий, ховав очі. Перемагаючи всі перешкоди, ми продовжували шукати шляхів до його рано скаліченого серця. Знову і знову довелося звертатись до педагогічного досвіду А. С. Макаренка.

Вихованці, як уже було зауважено, не всі однакові, тому й підхід до них повинен бути різним. Ми терпеливо чекали, очікували, спостерігали і не нав'язувались своєю увагою. Однак Гера весь час сторонився вихователів та дітей і намагався бути самотнім.

Сталось так, що хлопець простудився і захворів на запалення легенів. Його поклали в лікарню. Це пройшло непомітно, бо Гера не мав друзів. Однак ми вирішили проявити свою ініціативу й замінити йому близьких людей. Нам дали дозвіл, ми часто відвідували його в лікарні. Спочатку це хлопцеві здавалося дивним, він ніяковів, відвертався і навіть одного разу грубо сказав: «Не приходьте до мене».

Якось до хлопчика, що лежав поруч з Герою, прийшла мати і цілувала сина. Гера дивився на них сумними очима.

– А в мене нікого немає, я – один, – сказав він пізніше лікареві.

Через чотири дні ми знову прийшли до нього і він зустрів нас дуже радо, але соромився. Коли Гера став поправлятися і лікарі вже дозволили йому вставати, наші відвідини були для нього особливо потрібними. Гера цікавився окремими сторонами життя в дитбудинку, розпитував про інших дітей. Все це свідчило про те, що життя в колективі встигло залишити певний слід у душі хлопця, і він уже відчував підтримку і допомогу товаришів.

Не любив Гера читати книг, хоч йому приносили їх багато. Він, як потім вияснилось, мріяв стати льотчиком, тому ми порадили йому обов'язково прочитати книжку про льотчика Серова, який став героєм. Можна сказати, що це була перша книга, яку Гера прочитав у своєму житті. Згодом він став читати більше, й книжка стала йому улюбленим

другом. Поступово на основі спільних інтересів посилювався також контакт з іншими дітьми. У Гери з'явилися друзі. Навчання йому давалося легко, і він став добрим учнем. Це обумовило авторитет Гери серед дітей, тому його обрали головою дитячої ради. Хлопець часто ділився своїми радощами й невдачами, а, головне, після виходу з дитячого будинку здійснилась його мрія – він став оволодівати спеціальністю льотчика, щоб замінити свого батька, який віддав життя за Батьківщину.

Гера навчився нормально жити і працювати, шанувати колектив і боротись за його честь. Він став гідною людиною, а дитячий будинок змінив йому рідний дім. Ось так з педагогічно занедбаного, вуличного хлопчиська виріс хороший комсомолец, здібна людина, з ясною метою життя.

Вийшли в люди й інші вихованці дитбудинку. Ісак Вальтер став ковалем і тепер працює в одному з колгоспів Казахстану. Вітя Мошин, який любив доглядати коней, закінчив зоотехнікум і працює ветфельдшером.

Таких вкрай занедбаних і майже непоправних вихованців було багато, але згадати про всіх тут немає можливості. Позитивні наслідки навчально-виховної роботи з ними свідчать, що зовсім непоправних дітей немає, а є лише педагогічно занедбані. Проте за допомогою перевірених методів радянської педагогіки можна і з цих дітей виховати повноцінних громадян, якщо їм повернути сонячне дитинство. Для цього у нас є всі передумови.

Виховання молодого покоління – це найважливіша справа нашого суспільства. Що може бути більш захоплюючим, ніж робота інженера людських душ, який з педагогічно занедбаної сировини формує, виховує морально красивих і повноцінних людей для комуністичного суспільства.

Правда, часто в нашій роботі бувають важкі моменти і прямі невдачі, але вони нас не розчаровують. Скоріше чи пізніше ми спільними силами

знаходимо ключ до душі занедбаної дитини, а неминучі успіхи окрилюють нас у складній і відповідальній праці.

У нашу групу прибув новий вихованець. З характеристики було видно, що він довгий час перебував без догляду, погано вчився, по два роки сидів у кожному класі, а літом пас худобу. Вихованець справляв враження доброго і смирного сільського хлопчиська, але дуже скоро виявилось, що не така проста справа.

Невдовзі після знайомства Іллюша Б. почав розкривати свої «культурні» надбання. Він висловлювався грубими словами, вихователів називав «тітками», хоч уже знав їх імена й по батькові. По-іншому висловлюватись Іллюша, очевидно, не вмів або, може, не хотів. Це необхідно було з'ясувати, щоб зробити певні висновки.

Спостерігаючи за Іллюшею, ми помітили, що він любить слухати музику, а іноді і сам співає, тільки, на жаль, не те, що слід.

Одного разу ми з дітьми слухали радіопередачу «Хлопчик із скрипкою», присвячену Шопеніві. У ній розповідалося про тяжке життя майбутнього композитора в сім'ї, про його прагнення навчитися грати на скрипці та про хороші наслідки наполегливої і впертої праці, завдяки якій він досяг своєї мети – став музикантом, відомим на весь світ. Згадувалось і про те, як Шопен любив свою матір і щиро довіряв їй усі свої радощі та прикрості.

Після передачі, яка зробила на всіх присутніх вихованців велике враження, Іллюша сів у куток і задумався. З особової справи Іллюші було відомо, що в нього є мати, але вона хвора. Я підійшла до нього і тихо запитала: «Іллюша, що це з тобою?». Потім взяла його за плечі і ми невимушено перейшли з ним у вільну кімнату. Спочатку розмовляли про те, чи йому сподобалась передача по радіо, а потім, так між іншим, я спитала про його матір. Іллюша раптом розплакався, і з уривчастих слів хлопця вияснилось, що його мати давно в лікарні і що вона скоро помре.

Але, на диво, нічого доброго про матір він не сказав. Після цього важливо було дізнатися, що за людина його мати. Стосунки Іллюші з матір'ю були, видно, не дуже лагідні, і хтось уже настроїв хлопця проти неї. З'ясувалось, що вона також була особисто нещасливою людиною. Війна і їй покалічила життя. Чоловік загинув на фронті. До того ж справляючи ранньою весною ліс по Камі, вона простудилась і захворіла туберкульозом...

В один із вихідних днів ми разом з Іллюшею вирішили піти до матері в лікарню. Вона, як і кожна мати, любила свого сина. Очі її наповнились сльозами. «Спасибі вам. Замініть йому мене: надії немає...» – сказала вона. Від хвилювання їй стало раптом гірше.

Все це бачив Іллюша. В його дитячому серці з новою силою прокинулася любов до вмираючої матері, зникло почуття образи до всіх старших.

Мати незабаром померла.

Під впливом пережитого Іллюша помітно змінився, ніби став старшим. Від жодної роботи не відмовлявся, виконував всі свої обов'язки. Правда, навчання спочатку давалось йому важко, але й тут він поступово просувався вперед і через деякий час виявив бажання стати піонером.

Іллюшу захопила робота авіамодельного гуртка й шумового оркестру. Він став зовсім добре вчитися, і згодом його обрали в школі старостою класу. Все це сприяло викоріненню старих звичок.

Словом, справа перевиховання Іллюші протікала цілком добре. Але його перевели до іншої, новоприбулої виховательки, яка з перших днів незлюбила хлопця і, як нестримана людина й недосвідчений педагог, віднеслася до нього грубо й нетактовно. Внаслідок цього Іллюша повернувся до своїх старих звичок, і це згодом привело його в трудову колонію.

Безпосередньою причиною непорозумінь між вихованцем і молодим педагогом були дрібні випадковості й буденні пригоди, що могли б

трапитись із будь-якою, тим більше з педагогічно занедбаною дитиною. Так, одного разу Іллюша був черговим у їдальні. Поспішаючи в школу, він не встиг прибрати брудного посуду. За це вихователька, як слід не продумавши свого способу реагування на такий учинок вихованця, при всіх дітях зовсім незаслужено назвала його ледарем, хуліганом, а також підкреслила, що він такий великий, а сидить ще в 4 класі і т. п.

Педагогові слід було знати, що діти-підлітки дуже вразливі й гостро реагують на несправедливе відношення до них. Необхідно було врахувати й те, що Іллюша недавно втратив матір, а також не встиг ще привикнути до нового вихователя, який замість того, щоб вивчити учня та спокійно з'ясувати всі причини його поведінки, необережно підійшов до нього.

Приклад з Іллюшею повинен нас, вихователів, особливо насторожити. Слід пам'ятати, що у вихованні дітей, зокрема педагогічно занедбаних, сварливий тон не приносить користі. Про це прекрасно висловився А. С. Макаренко: «При майстерності гнів звучить інакше. Якщо ви майстер, то ви будете переживати обурення, у вас це не набере ніяких антипедагогічних форм. Це буде щирий прояв вашого справжнього людського почуття, але не взагалі людини, а майстра-педагога».

Основне значення при вихованні занедбаних дітей мають переконання. Якщо дитина вчинила проступок у стані збудження, то іноді краще в цей момент обмежитися короткими зауваженнями: «Так робити не треба». Тільки через деякий час, давши дитині можливість заспокоїтися, самій пережити й продумати свій вчинок, слід поговорити з нею докладніше. Якщо вихованець самостійно не зробив правильних висновків, тоді необхідно пояснити йому всю неправильність його поведінки.

Взагалі, коли дитина ще перебуває у збудженому стані, краще категорично не вимагати, щоб вона зараз же, негайно визнавала себе винною і просила прощення. Зробивши помилку, вихованець здебільшого не зразу її усвідомлює, тому негайне покарання, образа тільки

озлобить його. Крім того, навіть дітям, які й усвідомили свою провину, важко сказати про це прямо.

А. С. Макаренко своїм вихованцям завжди давав можливість зрозуміти та пережити їх помилку й цим обмежувався. У нашій роботі така тактика часто давала успіх.

Дітей слід виховував строго, але це не значить, що їх треба весь час карати, хоч іноді й доводиться застосовувати покарання. Строгість полягає не в покараннях, а в постійній вимогливості, у витриманому й терпеливому очікуванні позитивних наслідків.

Найбільш важливо, щоб принципіальна і послідовна вимогливість виробила в дітей правильні погляди на те, що вважати хорошим, а що поганим, що в поведінці людини гідне поваги, а що ні. Крім того, перед кожною дитиною в доступній формі слід також розкрити мету її життя. З цього приводу А. С. Макаренко в «Педагогічній поемі» пише: «Людина не може жити в світі, якщо в неї немає попереду нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість».

Нам, вихователям, які присвятили себе роботі в дитячих будинках, треба вміти глибоко заглянути в скалічену душу педагогічно занедбаної дитини, хоч це іноді не так легко. При цьому слід пам'ятати, що в характері навіть найбільш прикрих вихованців можна і треба знайти щось хороше, позитивне, яке повинно лягти в основу всієї роботи педагога. Важливо також збудити живий інтерес дитини до навчальної та виробничої діяльності, наблизити до себе, викликати її довір'я, і тоді поставлене перед нами завдання буде, безумовно, виконане й мета досягнута».

Список використаних джерел

1. Бочелюк В. В. Теоретичний аналіз важковиховуваності дитини як передумови віктимної поведінки. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. Харків, 2013. Вип. 46(2). С. 28–35.

2. Гайдай І. Сутність і зміст понять «педагогічна занедбаність» та «соціальна занедбаність»: теоретичний аналіз. *Рідна школа*. 2011. № 10 (жовтень). С. 74–77.
3. Гурлева Т. С. Дівчина-підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності. Київ: ІЗМН, 1997. 136 с.
4. З досвіду навчально-виховної роботи в дитячих будинках. Львів: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1962. 116 с.
5. Куб'як Н. І. Запобігання педагогічної занедбаності дітей молодшого шкільного віку з дистантних сімей : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 18 с.
6. Манчуленко Л. Відхилення у поведінці неповнолітніх як об'єкт корекційно-педагогічної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Київ, 2007. Вип. 5 (Ч. II). С. 51–53.
7. Фіцула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів. Київ: Радянська школа, 1985. 105 с.

References

1. Bocheliuk V. V. (2013). Teoretychnyi analiz vazhkovykhovuvanosti dytyny yak peredumovy viktymnoi povedinky. [Theoretical analysis of the child's weightlessness as a prerequisite for victim behavior]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia – Bulletin of KhNPU named after G. S. Skovoroda. Psychology, issue 46 (2)*, 28–35 [in Ukrainian].
2. Haidai I. (2011). Sutnist i zmist poniat «pedahohichna zanedbanist» ta «sotsialna zanedbanist»: teoretychnyi analiz. *Ridna shkola – Home school*, 10, 74–77 [in Ukrainian].
3. Hurlieva T. S. (1997). Divchyna-pidlitok: problemy viku i profilaktyka vazhkovykhovuvanosti. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].

4. Z dosvidu navchalno-vykhovnoi roboty v dytiachykh budynkakh. (1962). Lviv: Derzhavne uchbovo-pedahohichne vydavnytstvo «Radianska shkola» [in Ukrainian].

5. Kub'iak N. I. (2010). Zapobihannia pedahohichnoi zanedbanosti ditei molodshoho shkilnoho viku z dystantnykh simei. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Manchulenko L. (2007). Vidkhylennia u povedintsi nepovnolitnikh yak ob'iekt korektsiino-pedahohichnoi diialnosti [Deviation in the behavior of minors as an object of correctional and pedagogical activity]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 11. Sotsioloheia. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific journal of M. P. Dragomanov NPU. Series No 11. Sociology. Social work. Social pedagogy, issue 5 (Ch. II), 51–53* [in Ukrainian].

7. Fitsula M. M. (1985). Pedahohichni problemy perevykhovannia uchniv. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].